

תוכן הענינים

עיון ביצירתו של ש"י עגנון

עמוד	
113	צביון הלשון ב"אגדת הסופר" — זושא שפירא
121	"עם כניסת היום" לש"י עגנון — יעקב בהט
128	דרכי עיצוב הגיבור ב"תמול שלשום" — חביבה יונאי
135	שינויים בלשונו של עגנון בנוסחי "תמול שלשום" — ד"ר יעקב מנצור
143	דמות הילד בכמה מסיפורי עגנון — נחמה ניר
147	למהות השתיקה של גבורי עגנון — דב לנדאו
152	הדים למאורעות הזמן ביצירת ש"י עגנון — יוסף שה-לבן
155	מדרש-עגנון — ישראל מ. תא-שמע
163	מעשה במטרוניטא אחת — דינה שטרן

דרכי הוראה בסיפורי ש"י עגנון

172	ש"י עגנון בביה"ס היסודי — מאיר וייל
179	יצירות עגנון בביה"ס התיכון — אשר א. ריבלין
186	העמקה בלשון סיפורי עגנון — יונה פרנקל
	מגמות בביקורת על יצירת ש"י עגנון ומשמעותן
195	להוראת יצירותיו — יהודה פרידלנדר
199	הוראת הסיפור "פרנהיים" לעגנון — מלכה שקד
207	עגנון ושיגרת הוראת הספרות — מאיר ארליך וצבי אביאל

החינוך בתפוצות

213	על חינוך יהודי והזדהות קבוצתית — ד"ר ליאון ס. פרץ
218	אשליות? ... — דוד הרדן
222	שעות מיפנה בחינוך היהודי בבואינוס-איירס — נפתלי יעקב הבר
224	ארץ-ישראל בתקופת המקרא

סקירת ספרים

	מורה לתניך קורא בספרה של ד"ר נחמה לייבוביץ "עיונים בספר בראשית" / אהובה רון ;
	ידע-עם של עדות המזרח / דוד בנבישתי ; אמיתו של איש החינוך / ירון פולני ;
227	"דיני חינוך" לרות סטנר / דוד אלוני

היצירים בחוברת, מעשה ידי דן ארנוג, הועתקו מספרן של ח. נמליך וד"ר צ. דנין
 "אצותיים בישראל", הקיבוץ המאוחד, תשכ"ה. ברשות המחברות, ועל כן נתונה

להן תודת המערכת.

הדים לנואורעות הזנון ביצירת ש"י עגנון

תאב כלל לדעתה. אין בהם משאת-נפש ונעדר כוח האופי. ואופייניים הם בעניין זה המשפטים הבאים: „שאלנו את חברינו שבאו: במה עסקתם כל הלילה? והשיבו לנו: בש"ס קטן. אמר פאול קרקפתא: אני זכיתי בעשרים צ"ל, ועמד ושתק מתוך עניויות. הוסיף מר נוטקיס: וחציין נתן לקופה הלאומית. פאול קרקפתא ציוני נאמן, בכל מקום הוא מעלה את ציון על לבו..." (,,בנערינו ובזקנינו"). אותם ה,,אקדמאים", שחובשי בית המדרש בעיר מתפעלים מעלייתם הרוחנית, זמנם פנוי לנסוע לפיטשורץ, לעיר סמוכה, לערוך שם נשף ולבלות שעות בשיחות בטלות, לא טעמו טעמן של תורה ותרבות, והסופר שופך עליהם את חיצי לעגו, וכדי להבליט את דלותם הרו-חנית הוא מתאר את חיקויים העלוב לסטודנטים הגרמנים במעשי דו-קרב בשל פגיעה בכבוד. זילבר, אחד מגיבורי הסיפור, מזמין את גולד לזו-קרב בגלל „העליבו" במלה בגברת זילברמאן, שטעתה בהרצאתה בביטוי אחד מתוך בורות. הבריה השפלה ביותר בסיפור הוא מר דייכסל, אקדמאי, ראש הציונים בעיר. הוא קורא לחבורת צעירים לנסוע לפיטשורץ, כי הגיעה שמועה, שפועלים נוצרים פורעים שם ביהודים. החבורה לא מצאה בתחילה פורעים בעיר ועסקה בזלילה במסעדה ובביתו של ראש הציונים בעיירה, וכא-שר נשמע, שהשיכורים משתוללים ברחוב, יצאו גיבורי שבוש (בוצ'אץ') להלחם באגרופיהם ללא מקל-חובלים ביד. דייכסל הסתתר מאחורי גבו של שמואל יוסף צ'אצ'קס. היחיד, שהלם בשיכו-רים, הוא אלכסנדר הפועל הבונדאי, לא מ,,בני-טובים", הוא האחד ויחיד המחרק נפשו בפשטות, דמות אחת צנועה בין הרבים המרבים להג.

רבת-משמעות היא תמונת השיבה לשבוש; מזדמנים זה עם זה דייכסל עם צרור הפרחים בידו, ואלכסנדר הבונדאי האסור בשלשלאות:

ש"י עגנון העלה ביצירתו את תרבותה החמ-רית והרוחנית של יהדות גליציה. ההווי לצורו-תיו, מקצועות הפרנסה, הלכות דרך-ארץ, הזר-מים הרוחניים, השקפות-העולם — כל אלה מצאו בסיפוריו ביטוי מלא וגדוש. ההיקף הרחב של יריעת התיאור, העיצוב האמנותי של הדמויות, הציוריות המנומרת והמגוונת בתמונות-ההווי, ההעמקה בהעלאת חזיונות-הרוח — כל אלה עושים את יצירתו „בית-נכאת, השופע גוונים וריחות של תרבות עם-ישראל לדורותיו ולשכ-בותיו". ש"י עגנון קיפל כמעט את כל העולם היהודי לכל מראות חיי האומה הטיפוסיים ביותר; הובלט כאן התחום המיוחד-במינו של הת-יים היהודיים מן העריסה ועד לגסיסה, בחול ובחג, במלאכה ובנופש. אכן, הצד התקיף שביצי-רתו מתגלה בתיאור הדורות הקודמים. ביכולת מופלאה משלב עצמו הסופר בעולמם של הדורות הקודמים האלה, כאילו הוא אחד תמים ושלם, שלא ידע סכסוכים וקרעים שבנפש.

עם זאת ש"י עגנון תקוע בדורו הוא; עם כל זיקתו לעולמם של האבות, גילה יכולת רבה בעיצוב עולמם של הבנים, במתן ביטוי אמנותי לעולמו של הדור החדש. לעומת האידיאליזציה של שיבוש בדורות שעברו, בשעה שהיהודים שבגליציה היו עוד „יראים ושלמים", מגולל הוא כתב-אשמה חמור, ברנרי, על התנועה הציונית הצעירה בעיר זו, שמייצגת את יהדות גליציה כולה באותם הימים. כל הסיפור „בנערינו ובזקנינו" הוא, בעיקר, ביטוי לאכזבתו וליאושו מתיקון החברה והאווי-רה בשבוש המשובשת, זו של דורנו אנו. לפנינו גלריה של צעירים יהודים קטני-נפש, עם כל המלל המנופח שבפיהם. בני בעלי-בתים אלה מתבטלים כעפר הארץ בפני מי שעתידי להיות דוקטור ועורך-דין, שאינו יודע צורת אל"ף ואינו

תושביה האחרונים של שבוש, ובגורלם ובחייהם הם משקפים את גורל העם וחייו בגולה. זכרון חיי א"י החדשה הם בגופו של הספר העצוב הזה כעין הילה של זוהר רחוק על גוף הבלה במכאוב. אלומות אלומות של נפשות קשו-רות לחזון הארץ: עפר משם, מכתב משם, נסיעה לשם. והאורח אינו פוסק מלדרוש בבית-המדרש הישן בגאולת א"י, שהיא הגדולה שבמעשים: „ובארץ ישראל אדם עושה מעשה, יש לו תכלית, ואם לא לשם עצמו, הרי למי שיבוא אחריו.“ וכן הוא מספר בשבחם של החלוצים בא"י, עד שגם רב דמתא — המקטרג — בעל-כרחו יענה אמן.

בסיפור הארצי-ישראלי הגדול „תמול-של-שום“ ניתן ביטוי אמנותי מקורי ורב-עניין למפעל של בניין הארץ בתקופת העליה השנייה. הסיפור מלבד ערכו וחשיבותו האמנותית מתעלה למד-רגה של מקור היסטורי חשוב לתולדות הישוב בדורנו.

ש"י עגנון, בסיפור זה, הוא כרוניסטן של המציאות. הכול כאן מסתמך על העובדה. אולם רב הוא כוח הראייה וכוח הציור, שבו הוא מצרף פרטים ופרטי פרטים, באמיתות צבעיהם וגווני-הם. כוחו של המספר כאן בקטנות, הלא גיבוריו אינם גיבורי עלילה גדולים, אלא אנשים קטנים, העושים מעשים קטנים. החיים אינם רצופים מא-רעות גדולים, אלא מעשי יום-יום, דאגות וטרדות, ששונות ויגונות, ולאמיתו של דבר בעיקר יגונות. עם זאת אמת אמנותית גדולה עולה בסיפור, שיסודה באידיאה החופפת את אמת המציאות. הניגלה קיים לעצמו קיום מלא, ובאותה שעה אינו אלא פרוודור להווייה משוערת וחזויה. לא שהאמן עושה בלהטי סמל; אלא המציאות מפו-לשת מאליה. עולם יהודי כאן, שנושא עמו חסד על אף כל העוני שבו. האמונה בחזון של גאולת אדם וגאולת עולם, היא היוצרת כאן את הרקע הנכון לחיים דלים אלה, מטילה עליהם חובה וייעוד, והופכת את האנשים הקטנים כולם, לנושאי אידיאה. גם האכרים קשוחי-הלב שבפתח-תקווה, גם הבנאים קצרי-הרוח בירושלים, הופכים, בכוח האור העל-אישי הנופל עליהם, לאנשים הנושאים בעולה של אידיאה אנושית גדולה.

„הכבלים עתיקים היו וכבר העלו תלודה, והיו אדומים כדם — — — גיתו דמו על הכבלים — — אבל פרחיו של מר דייכסל היו חדשים ורעננים.“ כן הוא תיאור עולם הבנים בגליציה. בסיפור הגדול „אורח גטה ללון“, ניתנה מגי-לת-הקדרות של „השקיעה לעולמים“ של גולת ישראל לאחר מלחמת-העולם הראשונה. שבוש הבחיקה לעגנון בהדרה ובזוויה, בימי ר' יודל שב, הכנסת כלה, ועתה גראתה לו שבוש באב-לה ובחורבנה. ש"י עגנון, רושם רשימותיה של שבוש וכותב תולדותיה בימי תפארתה, חוזר לאחר מלחמת-העולם הגדולה, כ„אורח גטה ללון“ למקום, והוא גיבהל ומתפלץ למראה עיניו ולמש-מע אזניו. כל פגישה וכל מראה-עינים הם גילויים עגומים לעולם שנתקטן ונתחלל. בני העיר נוזרו איש לעברו, ובנשארים אין עניין, אין רגש מאחד, אין מרכז המאחד את הלבבות ומחמם את הרוח. כל אחד מתחבט בדאגת הפרנסה, המייבשת את לשרו. דאגה זו משחיתה בתושבי שבוש כל רגש של חיים ונחת, כל חפץ ושאיפה לחיי רוח. קבצ-נות נמבזה וקמצנות ברגשי אגוש מתגלות לאורח. תמימות הבחיקה בשבוש, ועליה נתקיימה הגלות; אותה תמימות קיימה את כל שבושינו, שהיו פרוודור לא"י. שבוש שלחה ציריה „בלבב ימים“ לארץ הקדושה. אבל התמימות לא עמדה לה, לשבוש, בימים מרים וגמהרים. דניאל ב"ח נתפכח מאד בחפירת המלחמה, שנכרתה בקבר אחים; אלימלך נפגע והשכיל; אראלה ב"ח אין דעתה סובלת אלא מה שהשכל מחייב. גחרב תומה של שבוש, ורק האורח, שנטה ללון בה, ומבקש עקבות ילדותו בה, מתחקה על שרשיה העקורים מקרקע. האורח רואה עתה בחוש, כי מה שהיה — אבד ואיננו. מהרהוריהם וממעשיהם של אנשי עירו עולה יגון עמוק, יגון עובי-החיים. וכשם שבימי התפארת רשם הסופר קו לקו, אות לאות את אשר ראה בה, כן הוא עושה בימי אלמנותה. ירמיהו קונן, „היתה כאלמנה“, ואולם אנו „כשאנו באים לקונן על חורבן אחרון, אין אנו מספיקים אם נאמר היתה כאלמנה, אלא אלמנה ממש בלא כף הדמיון.“ בעטיים של גח-שולי הזמן נגורה גזירת כלייה על העיירה המפר-פרת בחבלי הגסיסה; תווי-המוות חרותים על

קוראים: „שקשים היו מעשי האויב מכוח דמיוני. מרובה כוח דמיוני מכוח המעשים, חוץ מרשעת הגויים, שעולה על כל דמיון“. המספר מתוודה שאין בכוחו לתת ביטוי הולם לגודל הצער והאסון.

לנגד עיני המספר עולה דמות רשבי"ג, העושה שיר לזכרה של עיר בוציאץ' שחרבה. המשורר אינו עושה את השיר בדיו, אלא מרחיש בשפתיו. נפשו של המספר „נשמטה מחמת גבורת השיר“, ואינו זוכר את דברי השיר. „ועתה אל מי אפנה, ומי יגיד לי את דברי השיר? החזן הזקן היה חוסה בצל משוררי הקודש — — — ואם יענה לי, יענה בקול נעימתו כבזמן שהיתה עירי קיימת, וכל אנשי עירי קיימים, וכאן — שירי אבל וקצינים ונהי על העיר והרוגיה“. ובאין מספר, מעמיק היאוש והולך. בסיומו של הסיפור עולה הרעיון, כי לא ניתן לספר לבטא את גודל האסון שפקד את בית-ישראל בדור האחרון.

כך גם בסיפור „לפי הצער — השכר“. אנו קוראים על פייטן קדמון, „שהיו מורים לו באצבע מעלת כל פיוט ופיוט לפי העני שנודמן לו לתוך ביתו“. לעת זיקנה מובא הפייטן לבית-הכנסת ופיוט על עקידת יצחק בוקע מפיו. למחרת היום מבקש הפייטן לכתוב את הפיוט ואינו משכיל לעשות זאת: „התיו הקולמוס ניצוצות של דיו — — — ולא באה כל מלה נכונה ולא שום צורת אות“. מרומז כאן, כי השואה אינה ניתנת לעיצוב אמנותי. אין הפייטן הקדמון מסוגל להעלות על גייר את פיוט העקידה של יצחק אבינו, ואין ש"י עגנון, המספר הגדול, מסוגל לתת ביטוי לעומק השואה שפקדה את העם.

יפים דברי המבקר יעקב רבי, המבקש להשיב על השאלה מדוע לא סיפר עגנון את המשך סיפור חייהם של כמה מגיבוריו, כגון אוכלוסי „תמול שלשום“. „הפגיש עגנון את סיפורו עם אנשים מבקשי תכלית, תכלית חדשה. הפגיש ונרתע. האם מתוך חוסר האימון בעצם המחשבה על בקשת תכלית בזמן הזה, שהיא בכל הנסיבות רק שגיון ותרמית-שווא?“ אבל על עיצוב דמות העולם בזמן הזה עמל הסופר בסופו-ריו המאוחרים שמפעמת אותם תוגה עמוקה על משמעות שאבדה וטעם החיים שניטל.

יצחק קומר, גיבור הסיפור, הוא רק חוליה קטנה באותה שרשרת ארוכה של אישים, שכולם משתלבים והולכים לאיזו אחדות גדולה. הדור הרביעי, יצחק קומר, „גומד את נכסיו“ של ר' יודל („הכנסת כלה“), ש„שלושה דורות נתבסמו מאוצריו“ לא רק מהבחינה החמרית. אותו דור רביעי מתחיל לתפוס את תכלית האומה בדרך חדשה; אפילו האדם התמים אינו חי עוד בתוך הוודאות של הדורות הראשונים. ערכי העבר הת-מוטטו, והדור החדש רואה את עצמו עוזב לנפשו: „לא נעשה לו נס, ולא מצא ממון, כדרך שמצא זקנו“. ר' יודל נהפך כאן לקנה-מידה של בטחון, שלא יחזור עוד לעולם. ב„הכנסת כלה“ הוא מציאות, ב„תמול שלשום“ הוא אגדה, העולה פעם בפעם, כדי להזכיר לנו, מה אכזרית ומחוס-רת-ישע היא תקופתנו. אבל יצחק „חברנו“ מקווה בעומק-לבו גם הוא לנס, ויודע להתרונן עם הריקות ועל אף הריקות, ובזה בא לבטא את התכונה של אותו דור, החי מתוך „היאוש הבו-נה“, כפי שקרא לתכונה זו א. ד. גורדון. יצחק קומר הוא בחר שכל חייו צניעות ותמימות, ושדרך הצניעות והתמימות שלו, עוברים לפנינו כל הגילויים האנושיים של אותו דור ושל אותה תקופה. בעצמו לא זכה להיאחז במעשה הגדול החלוצי, כבני מושב עין-גנים שעל-יד המושבה; הוא בחר בעבודת הצבעות, שמידת הטובה והתו-עלת שבה גלויה. נפשו של קומר כואבת את כאב הצייר הירושלמי, שדמותו היא מן המופל-אות בירושלים החדשה; קומר משתתף בצער סוניה, והוא חרד לגורלה ומוכן לסלוח לה את קלות-ראשה ולארש לו אותה לאשה; וביהוד, לבו מתמלא רחמים למראה בתם התמימה וה-מכונסת בתוך עצמה, ורחמים אלה הופכים בהמ-שך הימים לאהבה עמוקה וגורלית. בכל ישותו של יצחק קומר מתגלה הכנעת סבלנות, המבינה הכול ונושאת בכול, חרדה לכול ומיטיבה לכול. בעיניו הטובות של קומר אנו סוקרים את המת-ארע בסיפור.

גורל עם וגורל אדם בדור שירדה עליו שואה מבקש ביטוי ביצירת עגנון. בסיפוריו האחרונים אנו חשים בהתלבטותו של הסופר ומאבקו על עיצוב נושא השואה. בסיפור „עם עצמי“ אנו